

5. Лазанська Т. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.). Київ: Інститут історії України, 1999. 282 с.

6. Чалий М. Відвідання Т. Г. Шевченком цукрового заводу Яхненка і Смирненка. *Спогади про Тараса Шевченка*. Київ: Дніпро, 1982. С. 305–308.

Кулакова Анастасія

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ПЛАКАТИ ЧАСІВ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.

Ключові слова: *Українська революція 1917–1921 рр., зображальні джерела, плакат.*

Keywords: *The Ukrainian War of Independence 1917–1921, image sources, poster.*

Українська революція 1917–1921 рр. сповнена важливих подій, і плакат, як історичне джерело, може надати ще більше інформації для відновлення повної та зрозумілої картини цього історичного періоду. Створюючи плакати, художники на перший план ставили практичну та комунікативну функцію, тож плакати відбивають цілі, завдання та засоби боротьби різних сил, які діяли в ті буремні часи.

Метою дослідження є аналіз різних груп плакатів, які були актуальними на території України в період Української національної революції 1917–1921 рр.

Плакат є різновидом графіки як виду образотворчого мистецтва й одночасно історичним зображальним джерелом. Саме тому під час вивчення плакату важливо звертатися як до праць мистецтвознавців, так і до доробку істориків. В історичному плані важливо визначити період і події, які впливали на створення плакату, та яку мету переслідували його замовники. Статті Б. Андрусишина, Н. Опольської та О. Донець допоможуть прослідкувати цей взаємозв'язок [1; 5]. Художники, які малювали плакат, спиралися на певні правила й «тренди» свого часу. Ця інформація не завжди може бути очевидною, і деякі мистецькі прийоми діють на сприйняття глядача непомітно для нього. Розгляд мистецьких джерел можна назвати неповним, якщо не проаналізувати думки мистецтвознавців. У цьому дослідженні взяті до уваги статті Л. Берната та М. Шкандрія [2; 8].

Рубіж XIX–XX ст. дослідники визначають як переломний і масштабний: технічні винаходи істотно вплинули на розвиток графічного дизайну, і це стало поштовхом для комерціалізації плакатного мистецтва. Візуальна мова плаката тих років активно розвивалась відповідно до стилів, у яких працювали художники-графіки. Серед найбільш популярних були стилі модерн та авангард [3, 119]. Модернізм виник наприкінці XIX ст. як міжнародний рух у мистецтвах, що наголошував на ідеї радикального розриву з минулим і можливості виникнення нового, зміненого світу. Хвилю модернізму, яка тривала від 1914 до 1930 рр., пов'язують із футуризмом, конструктивізмом, експресіонізмом та сюрреалізмом і часто ідентифікують з авангардом, адже чимало її представників зазнали впливу радикальної політики, а тому подекуди вважали себе її культурною передовою, що готує шлях до революційних змін.

1917–1923 рр. – період народження та розквіту мистецтва українського плаката, який розвивався надзвичайно динамічно. Характерними ознаками його одразу стали гострота і пафос відгуку на актуальні події того часу, широта тематики, сміливі формальні шукання, які дуже швидко привели до вражаючої стильової різноманітності. Авторами плакатів були художники різного фахового рівня, але загальний стан розвитку цього мистецтва, його стилістику визначали майстри високо обдаровані й ґрунтовно підготовлені [7, 18].

Становлення українського плаката в умовах революції проходило, серед іншого, під впливом більшовицької ідеї соціального перетворення світу. Радянська влада залучала до агітації й пропаганди своїх ідей найталановитіших художників того часу. Основною відмінною рисою українського плаката стала національна ідея, що яскраво простежується як у своєрідній «українізації» відомих російських плакатів, так і в активному використанні художниками традицій національного мистецтва: характерні національні риси в зображенні типажу (плакати «Робітники землі» 1923 р., «Орися ж ти, моя ниво» 1921 р.), мотиви орнаментів стародруків та рукописної книги, і народного декоративно-прикладного мистецтва [7, 19].

Водночас український авангард не обов'язково ідентифікується з більшовицькою революцією. Він їй передував, часто кидав їй виклик і був знищений нею [8, 12–13]. Українські творці опинилися у складному становищі через те, що переважна їх більшість сповідували загальнодемократичні принципи, прагнули свободи слова, свободи творчості, вони були вільними у своїх переконаннях і висловлюваннях. Відбувся переворот в естетичній свідомості. Українська творчість за змістом і формами, під гаслами свободи, духовного оновлення, національного відродження стала наближеною до європейського рівня. Цьому сприяло те, що культурна розбудова більшовицького режиму спочатку підтримала розпочату УНР і Гетьманатом П. Скоропадського українізацію і начебто об'єдналася з культурною революцією [1, 28].

Водночас для більшовицької влади плакат перетворився в могутній засіб комуністичної пропаганди, правильного способу життя та ідеології. Залежно від історичного часу, соціально-політичних і культурних передумов плакат змінював свої стильові та ідеологічні особливості. У роки революції метою агітаційно-пропагандистської роботи стала в основному мобілізація мас на боротьбу з ворогом (З. Толкачов «Робоча молодь в ряди Червоної армії. Всі на захист світової революції» (1919 р.); О. Хвостенко-Хвостов «Геть пана з України») та голодом і розрухою (О. Маренков «Голод загрожувє радянським республікам» (1921 р.), «Виконано продподаток», «Геть руїну, хай живе праця» (1920 р.)). Під впливом більшовицької ідеї соціального перетворення світу проходили й інші значимі соціальні та культурні гасла доби: «Учітеся, брати мої...» (1918 р.); «Заводьте хати-читальні» (1920 р.). У радянський період розвитку мистецтва плаката як способу виховання та ідеологічного впливу активно використовувалась соціальна тематика. Спектр її проблем коригувався й просувався з боку держави та був нерозривно пов'язаний з політикою [2, 112–113].

Поряд з українським і більшовицьким плакатом у роки Української революції був розповсюджений польський плакат. Польсько-більшовицька війна велася не лише на фронті. Надзвичайно важливим елементом у ній стала пропагандист-

ська боротьба, в якій з обох сторін брали участь талановиті митці. Такі плакати можна умовно поділити на дві основні категорії: плакати польською мовою, розраховані на поляків, і плакати українською та російською мовами, що налаштовували проти «панської Польщі». Радянська пропаганда «демонізувала» всіх, хто ніс загрозу тогочасному режиму. Вона також розпалювала антипольські настрої, ототожнюючи напад на радянську Україну з вторгненням до Росії. Суспільство потрібно було мобілізувати на боротьбу, негативно показуючи дії поляків. Підкреслюючи класовий характер боротьби (пролетаріат проти капіталістів і буржуїв), негативний герой зазвичай поставав в образі вусатого огрядного шляхтича у старопольському строї із шаблею [5, 134].

Більшість плакатів цього періоду є анонімними, авторство деяких аркушів зазначено псевдонімами, не всі з них розкриті й понині. Мистецтвознавець Ю. В. Белічко пов'язував це з тією обставиною, що художники ставилися до плаката як до суто утилітарного явища, призначеного «відгукнутися на завдання моменту й відтак зійти зі сцени». І через це вони не надто переймалися тим, чи буде засвідчене їхнє авторство на аркуші. Тут на перший план виходила суто комунікативна, а не художня функція. До того ж «в умовах воєнно-політичної неусталеності, коли фронт неодноразово відкочувався і мінялася влада, було небезпечним ставити своє ім'я на політичному плакаті» [5, 131]. Тогочасні плакати були розраховані не лише на різні соціальні прошарки населення, а й на різні вікові категорії, що є свідченням потужної централізованої пропагандистської кампанії [5, 132].

У період польсько-радянської війни існували також польські плакати, в яких була закладена ідея боротьби з більшовиками. Одним із найяскравіших прикладів пропагандистської діяльності були масово друковані призовні плакати із закликами вступати до лав Добровольчої армії або фінансово підтримувати військову діяльність. Переконливість плакатів полягала не лише в посиленні патріотичний обов'язок поляків, а й у демонізації образу ворога. На плакатах з'явилися емоційні гасла: «*Nam twierdzą będzie każdy próg*» («Кожен поріг буде нашою фортецею»), «*Do broni! Ojczyzna was wzywa!*» («До зброї! Батьківщина кличе вас!») [6].

Художнє об'єднання «Польські формісти», що оформилося у 1917 р., було основним провідником новітніх стильових особливостей – кубізму та експресіонізму. Групи формістів виникли не тільки у Кракові та Варшаві, але й у Львові. Хоча їхні гуртки розпалися ще у 20-х рр. ХХ ст., вплив ідей формізму залишився визначальним і надалі: вони заперечували завоювання реалістичного мистецтва ХІХ ст. і покладалися на раціональне конструювання за допомогою геометричних площин та ліній, що було своєрідною формою соціального протесту, пошуком нових творчих засобів [4, 197].

Отже, плакат 1917–1921 рр. активно розвивався під впливами різних сил та викликів. Культура та світосприйняття кожної сторони впливали на перебудову суспільства, і плакат одночасно був одним з інструментів для досягнення цілей, віддзеркалював епоху та події, в яких він створювався. Агітаційні політичні плакати виконували функцію заохочення широких мас сповідувати ті ідеї, що пропонувалися різними силами. Завдяки цим збереженим джерелам ми бачимо різноманітність політичних сил та їх гасла, за допомогою яких ці сили шукали більшої

підтримки серед населення. Водночас плакати дають можливість вивчити й інші сфери життя людей того часу, наприклад, культурно-освітницьку та соціальну.

Джерела та література

1. Андрусишин Б. І., Опольська Н. М. Обмеження права на свободу творчості на етапі утвердження тоталітарного режиму в Україні (1917–1939 рр.). *Захист прав, свобод і безпеки людини в інформаційній сфері в сучасних умовах: Матеріали другої науково-практичної конференції. 21 травня 2020 р.* Київ: НАПН, 2020. С. 28–36.
2. Бернат Л. А. Плакат як носії соціально-культурного змісту (соціальний плакат). *Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Соціалізація молоді у XXI сторіччі».* Краматорськ, 2017. С. 110–118.
3. Гладун О. Український плакат: етапи розвитку візуально-пластичної мови. *Сучасне мистецтво: зб. ст.* 2018. Вип. 14. С. 115–122.
4. Горбачевський Т. Польське образотворче мистецтво у Львові в міжвоєнний період ХХ ст.: осередки та їх виставкова діяльність, митці. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* 2012. Вип. 2. С. 197–201.
5. Донець О. М., Селівачов М. Р. Полоніка в українському друкованому плакаті ХХ століття із зібрання відділу образотворчих мистецтв інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Рукописна та книжкова спадщина України.* 2022. Вип. 29. С. 127–150.
6. Пам'ять про Польщу. База даних оцифрованих архівних документів. URL: <https://pamięcpolski.archiwa.gov.pl/plakaty-z-okresu-wojny-polsko-bolszewickiej/>
7. Фоменко Д., Цинковська І., Юхимець Г. Аркушеві образотворчі видання у фондах НБУВ (1904–1923): бібліографічний покажчик. Київ: НБУВ, 2002. 191 с.
8. Шкандрій М. Авангардне мистецтво в Україні. Київ: «Фабула», 2021. 224 с.

Хромова Вікторія

Національний університет «Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка

ПРОЯВИ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ТИСКУ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ДУХОВЕНСТВО ЧЕРНІГІВЩИНИ НА ПОЧАТКУ 1920-Х РР.

Ключові слова: Револьюційний трибунал, священник, вирок.

Keywords: Revolutionary tribunal, priest, sentence.

Початок 1920-х рр. ознаменувався остаточним встановленням радянської влади на всіх теренах сучасної України, зокрема і на Чернігівщині. Радянська влада суттєво змінила увесь суспільно-політичний лад.

Особливу роль у тотальному контролі держави над суспільством відіграло судочинство. Відповідно до декрету харківського радянського уряду від 4 січня 1918 р. в Україні були запроваджені революційні трибунали. Їм були надані функції боротьби проти контрреволюційних сил, а також мародерів, спекулянтів та зловживань чиновників [5, 68]. У Чернігівській губернії Револьюційний трибунал був утворений у 1919 р., у якому, зокрема, розглядалися справи стосовно духовенства.

Вищевказані справи, які розслідував Револьюційний трибунал, висвітлювалися в окремих біографічних дослідженнях істориків та релігійних діячів сучасності: